

РЕЦЕНЗИЯ

**от Проф. д-р Ралица Златанова Златанова-Великова, дм
Ръководител катедра „Здравна политика и мениджмънт”
Факултет по обществено здраве, Медицински Университет-София**

Външен член на Научно жури

Съгласно Заповед № Р-109-484/20.07.2018г. на Ректора на МУ „Проф. д-р
Параскев Стоянов” - Варна
по дисертационен труд на тема:

**“Състояние и стратегически насоки за превенция на професионалния
стрес при болничните медицински сестри”**

с автор Златинка Лечева Георгиева

за присъждане на образователна и научна степен „Доктор”,
в област на висше образование 7. Здравеопазване и спорт,
професионално направление 7.4. Обществено здраве
и специалност „Управление на общественото здраве”

Научни ръководители: доц. д-р Лора Христова Георгиева, дм
проф. Мими Георгиева Стойчева, дм

Рецензията е изготвена в съответствие със Закона за развитие на академичния състав в Република България и Правилника за развитието на академичния състав в МУ „Проф. д-р Параскев Стоянов” – Варна.

Златинка Лечева Георгиева представя дисертационен труд с общ обем от 164 стр., от които 134 страници основен текст и 30 страници литература и три приложения. Илюстриран е с 15 таблици, 33 фигури и 3 приложения. Литературната справка включва 239 заглавия, от които 89 са на кирилица, 150 на латиница и 7 интернет източника.

1. Оценка на актуалността на темата

Избраната тема е много актуална – основно място за постигане на здравеопазните цели на всички нива заемат човешките ресурси в здравната система, като медицинските сестри имат съществената роля за укрепване на общественото здравеопазване и правилното функциониране на цялата здравеопазна система. Те са подложени на ежедневното въздействие на професионален стрес и при голям процент от тях силно се изявява най-вече емоционалното изтощение, като елемент на бърнаут синдрома. Стресът на работното място е актуално явление в съвременното общество, тясно свързано както с начина на изпълнение на трудовите задължения, така и с начина на живот. Засяга личната и професионална ефективност на медицинската сестра и води до понижено качество на професионалните умения и изпълняване на обгрижващите функции.

Бърнаут синдромът носи пряка и косвена вреда за био-психосоциалното и лично здраве на медицинските специалисти и това на пациентите, води до бездушие, липса на съчувствие, състрадание и емпатия, отказ от сътрудничество и подкрепа за човека в здравна криза. Проблемът засяга личната и професионална ефективност и стига до некачествено прилагане на трудовите умения и изпълняване на обгрижващите функции на медицинската сестра.

Проблемът за справяне със стреса и синдрома на професионално изчерпване и неговата превенция е многоаспектен, а това изисква анализ

и решаване на редица сложни проблеми от организационно, нормативно, квалификационно, поведенческо, етично и психологическо естество.

Осигуряването на безопасни и висококачествени грижи в контекста на сестринското прегаряне и големият недостиг на медицински сестри е голямо предизвикателство за разработване, тестване и прилагане на програми за превенция на стреса/бърнаут синдрома.

2. Оценка на целта, задачите и методологията

Целта на дисертационния труд е ясно формулирана – да се изследват източниците на професионален стрес, наличието и нивата на проявление на бърнаут синдром сред болничните медицински сестри и да се разработят стратегически насоки за тяхната превенция и контрол. Задачите - 6 на брой са ясно и точно формулирани, насочени към решаване на основната цел на дисертацията, като методологията е съобразена с тях. Осъществено е собствено анкетно проучване сред следните групи респонденти:

- 1) медицински сестри на основен трудов договор, с общ трудов стаж по специалността над една година, работещи в отделенията на най-големите лечебни заведения със стационар в Бургас, Сливен и Ямбол;
- 2) медицинските сестри на ръководна длъжност (главни и старши медицински сестри).

Анкетираните са:

- ✓ 436 медицински сестри, работещи в най-големите лечебни заведения за болнична помощ с държавна, общинска и частна собственост в три големи града в Югоизточна България - общо 25 отделения с консервативен и хирургичен профил в: УМБАЛ – гр. Бургас, УМБАЛ „Дева Мария“ – гр. Бургас, МБАЛ „Бургасмед“ – гр. Бургас, МБАЛ „Лайф хоспитал“ – гр. Бургас, МБАЛ „Д-р

Иван Селимински“ – гр. Сливен, МБАЛ „Св. Пантелеймон“ – гр. Ямбол; Комплексен онкологичен център (КОЦ), Център за психично здраве със стационар (ЦПЗ) – гр. Бургас; Специализирана болница за активно лечение (СБАЛ) - „Аджибадем Сити клиник“ – гр. Бургас;

- ✓ 127 главни и старши медицински сестри от Многопрофилни болници за активно лечение в градовете Бургас, Сливен и Ямбол

Анкетното проучване сред първата група респондентите е проведено от 01.10.2014г. до 01.10.2017 година с помощта на въпросник включващ 5 основни раздела:

- 1) Демографски, социалноикономически, семейно-битови, трудово-професионални характеристики на изследвания контингент.
- 2) Изследване на стреса, като е използван адаптиран превод на специализиран въпросник за нивото на стреса, самооценен по четиристепенна скала (въпросник на Girdin).
- 3) Изследване на бърнаут синдром чрез адаптиран български превод от Б. Ценова на специализирания въпросник Maslach Burnout Inventory (MBI), Human Services Survey (MBI-HSS) и приетия Scoring Key, който е с доказана висока надеждност и официална валидност. Този изследователски инструментариум се основава на триизмерната концепция за бърнаут, включва 22 критерия, разпределени в три групи. Въпросите се оценяват от респондентите в две насоки - честота и сила на твърденията, предизвикващи бърнаут синдром, в седемстепенна ординална скала. Всяка степен получава числово изражение от 0 до 6, с което скалата се трансформира в интервална.
- 4) Проучени са факторите, които допринасят за повишаване на стреса в работата на медицинските сестри и могат да доведат до

стрес и дистрес - дефинирани са 29 стресогена. Отговорите са разпределени в четеристепенна скала.

- 5) Здравното състояние и стила на живот на респондентите - включени са 11 въпроса с номинална и ординална скала на отговорите.

Анкетното проучване сред втората група респонденти /медицинските сестри на ръководна длъжност/ е проведено през 2017г. с помощта на два въпросника:

- 1) Въпросник за проучване на мнението на медицинските сестри на ръководна длъжност (главни и старши медицински сестри), относно превенцията и контрола на професионалния стрес/бърнаут синдром.
- 2) Въпросник за експертна оценка на Модел на стратегически насоки за превенция и контрол на професионалния стрес/бърнаут синдром, към сестрите на ръководна длъжност.

Методиката на научното проучване е адекватна на целта и задачите. Правилно са определени обекта, предмета, признаците и единиците на наблюдението. Посочено е точно мястото и времето на проучването. Описаният компетентно широк набор от използваните методи са събиране и обработка на материала, взаимно се допълват, което позволява получената информация да бъде многостранно оценена.

3. Оценка на резултатите

Дисертационната разработка се състои от следните части: Въведение; Първа глава - Литературен обзор; Втора глава - Цел, задачи, и методика на проучването; Трета глава - Резултати и обсъждане, включва: Характеристика на изследвания контингент; Нива на стрес при медицинските сестри; Стресогени; Наличие и прояви на компонентите на бърнаут синдром; Степени на проява на компонентите на бърнаут

синдром; Проучване на взаимовръзките между изследваните показатели, нивото на стрес и нивото на бърнаут синдром; Самооценка на здравното състояние на медицинските сестри; Проучване на здравното поведение при медицинските сестри; Мнение на медицинските сестри на ръководни длъжности относно превенцията и управлението на професионалния стрес; Стратегически насоки за превенция и контрол на професионалния стрес при медицински сестри в болнична среда; Оценка на Модела на стратегически насоки от ръководни кадри; Изводи и препоръки; Заключение; Библиография и Приложения.

Въведението обосновава напълно актуалността на проблема и избора на тема на дисертационния труд. Дисертантката задълбочено и целенасочено е мотивирала несъмнено актуалния и значим проблем, поставен като тема на дисертационната разработка.

Литературния обзор разглежда няколко основни въпроса:

- Професията на медицинската сестра в здравеопазването, като са представени функциите на медицинската сестра, осигуреността с медицински сестри, обучението им, миграцията, демографските характеристики и състоянието на сестринското съсловие;
- Теориите за стреса;
- Професионалният стрес;
- Бърнаут синдрома;
- Видовете стресогени;
- Стресът сред здравните работници в чужбина и в България;
- Влиянието на стреса върху физическото и психическо здраве;
- Теоретичните основи на копинг стратегиите.

Материалът представен в тази глава е богат, компетентно и критично анализиран от авторката и показва нейната широка

осведоменост по проблемите на стреса на работното място сред медицинските сестри и последиците от него.

В трета глава „Резултати и обсъждане“ са представени резултатите от проведеното анкетно проучване сред първата група респонденти /медицински сестри на основен трудов договор, с общ трудов стаж по специалността над една година/, като е изследвано и анализирано мнението им относно:

- нивата на професионален стрес при медицинските сестри чрез самооценка и ранжиране на отговорите им според честотата на проява на признаците на стреса в четиристепенна скала;
- силата на действие на професионалните стресогени разделени на три групи, от трите основни сфери на социалния живот - икономическа, организационна и психо-емоционална;
- наличието и нивото на компонентите на бърнаут синдрома, като са определени количествените характеристики за синдрома на изпепеляване в три основни направления:
  - разпределение по честота на наличието, периодичност и сила на проява в относителен дял-%;
  - коефициент на честота и сила на проява –от 0 до 1;
  - нивото на отделните детерминанти на синдрома и на самия бърнаут синдром;
- степените на проява на компонентите на бърнаут синдрома;
- самооценката на здравословното им състояние и здравното поведение.

Проучени и анализирани са взаимовръзките между изследваните показатели /възраст, семейно положение, организация на труда и финансовото състояние на домакинството/, нивото на стрес и нивото на бърнаут синдром при първата група респонденти.

Изследвано и анализирано е мнението чрез анкетно проучване на втората група респонденти /медицински сестри на ръководни длъжности/ относно:

- превенцията и управлението на професионалния стрес;
- приложението на подходи за понижаване на вредното му влияние върху медицинските сестри;
- организацията на работния процес.

Материалът представен в тази глава е добре онагледен с таблици и фигури.

Анализът на емпиричните данни от изследването в посочената глава показват интересни тенденции и закономерности, които Златинка Лечева успява да открие и дефинира.

Анализът на получените резултати посочва:

1. Повече от две трети от медицинските сестри (78,7%) посочват най-високите степени на натоварване и се чувстват претрупани от ежедневната си работа, като за 74,5% от тях професията е твърде рискова и трябва да се поема голяма отговорност. В края на работния ден 71,6% от респондентите се усещат изтощени често или почти винаги.
2. Професионално-организационни стресогени в работна среда са най-многобройни и са най-силно въздействащи от трите групи стресогени, като засягат силно 178 (40,8%) от респондентите, като най-открояващ се стресоген е прекаленото натоварване с все по-нарастващата писмена работа, дублирането на документи за попълване и отчитане на медицинската дейност. Най-силно стресогенно действие в групата на социално-икономическите рискови елементи оказват неадекватното възнаграждение при 72,5% и липсата на обществено признание - 63,1% от запитаните. Водещите психо-емоционални стресогени посочени от

респондентите са изпълняване на несвойствени задачи (37,4%), ограничаване на автономността и свободата за вземане на решения (21,3%) и подчинената роля в медицинския екип (34,6%).

3. Над 30% от изследваните перманентно изпитват тежестта на емоционалното напрежение - 84 (20,4%) „всеки ден“, а 46 (10,5%) - „няколко пъти седмично“. С най-висока честота на проява на показателите на емоционално изтощение (всеки ден и няколко пъти седмично) е твърдението за прекалено много работа при 62,8% от медицинските сестри, като всеки ден чувстват непрекъснато тежестта на признака 48,8%. Изтощени в края на работния ден се усещат 199 (45,6%) от запитаните (всеки ден и няколко пъти седмично), а повече от една трета - всеки ден.
4. Повече от половината (60,6%) от анкетиранияте никога не са имали проява на признаци на деперсонализация през своя професионален опит. Постоянни симптоми на деперсонализация показват само 10,1% от респондентите, които се проявяват от всеки ден до всяка седмица, като най-често срещаните отрицателни показатели са отбелязали 77 (17,7%), които са станали по-коравосърдечни в отношенията си с пациентите.
5. Почти две трети (70,4%) от респондентите имат висока оценка за себепредставянето си всеки ден, няколко пъти седмично или всяка седмица, като най-висока е честотата на следните признаци: ефективно справяне с обгрижването на пациенти (93,3%), следвано от преодоляване с лекота бариерата в общуването с пациенти (91,1%); и разбиране с лекота чувствата на пациентите (87,2%).
6. Тревожна е констатацията, че високо ниво на ЕИ се среща за при 152 (34,9%) от изследваните, високо ниво на ДП се отчита за 37 (8,5%), а с високо ниво на нарушено СП са 136 (31,2%) от медицинските сестри.

7. Повече от половината от изследвани медицински сестри (51,6%) имат средна и висока степен на изразяване на компонентите на бърнаут синдрома, като особено голяма разлика има в процентите на високото ниво на емоционално изтощаване (34,9%).
8. Артериалната хипертония е с висока честота при 25,91% от респондентите, на второ място от включените във въпросника здравни проблеми са вариците на долни крайници, посочени от 16,5% от анкетираните, кожна или друга алергия се среща при 16,3% от лицата. Друг негативен фактор, влияещ за разпространението на хронични заболявания, за който медицинските сестри съобщават е затлъстяването при 15,8% от анкетираните.
9. Голям е относителният дял на анкетираните главни и старши медицински сестри (80,31%) според, които стресът на работното място сериозно влияе върху индивидуалното здраве, като половината от респондентите не знаят за наличието на стратегия за превенция и контрол на професионалния стрес в лечебното заведение, където работят. Опитват се да прилагат епизодично някои методи за ограничаване на стресогенните фактори и подобряване на работния психоклимат и изпитват необходимост от професионален експерт по проблеми, свързани с негативното влияние на стреса.

Въз основа на направените проучвания, анализи, констатации и установени взаимовръзки, както и от собствен професионален опит докторантката е разработила Модел на стратегически насоки за превенция и контрол на професионален стрес/бърнаут синдром при болничните медицински сестри. Този модел определя главните стратегически насоки за прилагане на профилактични мерки за овладяване на перманентния стрес при болнични медицинските сестри,

които са насочени към превенция и модифициране на професионалните стресогени, повишаване на социалната подкрепа, личната стресоустойчивост и адаптивност. Профилактичните мероприятия следва да се извършват комплексно под ръководството и с участието на здравните мениджъри на болничното заведение (директор, началник отделение, главна и старша медицинска сестра), с активното съдействие и привличане на специалисти и експерти по проблема (психолог, специалист по трудова медицина, физиотерапевт, кинезитерапевт, рехабилитатор, ерготерапевт), както с партньорството и подобрената колаборация с държавни органи и ведомства, съсловните и нестопански организации, медицински образователни структури и масмедии.

Оценката на Модела на стратегически насоки за превенция и контрол на професионалния стрес/бърнаут при болнични медицински сестри е извършена с помощта на въпросник от ръководни кадри /главна и старша медицинска сестра/.

Изводите от дисертационния труд (10 на брой), закономерно произтичат от анализа на представените данни и проведените проучвания и дават пълна представа за резултатите от разработката. Предложените препоръки са обстойни и конкретни, което ги прави особено ценни в приложно практическо отношение. Отправени са препоръки към държавните органи, към БАПЗГ, към медицинските образователни институции и болничното управление.

Дисертационният труд е написан компетентно, с висок академичен стил и е оформен съгласно изискванията за такъв научен труд.

4. Приноси

Настоящият дисертационен труд има следните приноси:

1. С теоретично-познавателен характер:

- Направен е задълбочен теоретичен анализ на професионалния стрес и бърнаут синдрома при медицинските сестри, както и на копинг стратегиите.
- За първи път са проучени професионалният стрес и бърнаут синдромът при болнични медицински сестри в Югоизточна България.
- В детайли са проучени стресогенните фактори, систематизирани в три групи: социално-икономически, професионално-организационни и психо-емоционални.
- Проучени са здравословните проблеми на болничните медицински сестри във връзка с професионалния стрес.

2. С приложно-практически характер:

- Установява се, че главен източник на стрес за болничните медицински сестри са неадекватните административно-организационни условия, а не преките грижи за пациентите, което насочва към необходимост от отстраняване на административните стресогени, за да може сестрите спокойно да си вършат работата и да прилагат пълноценно своите знания и умения.
- Разработен и експертно оценен е Модел на стратегически насоки за превенция и контрол на професионалния стрес/бърнаут при болнични медицински сестри на институционално болнично ниво..

5. Автореферат и публикации по труда

Авторефератът към дисертационния труд отразява правилно структурата на разработката и съдържа в себе си най-важните резултати и изводи от проучването.

Във връзка с темата на дисертацията Златинка Лечева има 4 публикации (една, от които в международно реферирано издание), като във всички публикации дисертантката е първи автор. Представените публикации отразяват и са свързани изцяло с проблематиката на дисертационния труд.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ:

В заключение считам, че дисертационният труд на Златинка Лечева Георгиева на тема: „Състояние и стратегически насоки за превенция на професионалния стрес при болничните медицински сестри“ за придобиване на образователната и научна степен „Доктор“ по актуалност, прецизност на методиката, обем на проучването, изводи и препоръки е с конкретни научни и научно-приложни приноси, отговаря на критериите на Закона за развитие на академичния състав в Р. България и Правилника за развитието на академичния състав в МУ „Проф. д-р Параскев Стоянов” – Варна.

Във връзка със всичко изложено по-горе давам своята положителна оценка и препоръчвам на членовете на Научното жури да присъдят на Златинка Лечева Георгиева образователната и научна степен „Доктор“ по научната специалност „Управление на общественото здраве”.

14.08.2018 г.

Изготвил:

Проф. д-р Ралица Златанова-Великова, дм